

A TÉKOZLÓ ORSZÁG SZERKEZETE

POMOGÁTS BÉLA

Lassan négy évtizede, hogy Juhász Ferenc történelmi eposza, *A tékozló ország* megszületett. Az eltelt idő, noha közben több alkalommal is éles viták zajlottak mind Juhász költészetéről, mind az úgynevezett „hosszú vers” költészettörténeti és poétikai jellegzetességeiről, mindenben igazolta az egykori kezdeményezést. A lírai eposz műformája az új magyar költészet eredeti értékeinek hordozója lett, a metonimikus költemény pedig új poétikai minőséget hozott. Az a nagyszabású történelmi és filozófiai számvetés, amelyre a drámai helyzetbe került magyar kultúra kényszerült, kétségtelenül a „hosszú vers” formájában lehetett a leginkább mély, leginkább távlatos. Sokan „formátlanul” monumentális alkotásnak látták Juhász Ferenc lírai eposzait, holott ezek valóban hatalmasak, mégsem szervetlenek, mégsem rendezetlenek. A jelen előadásban mindenekelőtt ennek igazolására tennék kísérletet.

A költő „krónikának” nevezte művét, mégis valószínű, hogy az alkotó tervek során a hősi eposzok példája lebegett szeme előtt. A korabeli bírálatok is eposznak tekintették *A tékozló országot*, annyira, hogy számon is kérték rajta a klasszikus eposzok poétikáját, szerkezeti elemeit. A bírálatoknak abban igazuk volt, hogy Juhász Ferenc eposzában valóban nem lehet megtalálni a hagyományos invokációt, anticipációt és seregszemlét, legalábbis nem abban a rendben, amely a klasszikus eposzi kompozíció szabálya szerint kialakult. Az 1514-es Dózsa György-féle parasztháború történetét és vereségét idéző költemény csak metaforikus értelemben eposz, pontosabban abban az értelemben, ahogyan maga a költő használja az eposz klasszikus poétikai fogalmát. Valójában összefoglaló lírai alkotás, amely különböző műfaji elemeket, hangnemeket és megoldásokat foglal össze személyes értelmű szerves egésszé.

Egyéni formáját különféle forrásokból merítette; alakításában szerepet kapott a hősi epika, a verses krónika, a jeremiád, a költői látomás, az életkép, a dal, a rapszódia és a modern bölcséleti költemény poétikája, szerkezetépítő módszere. A költő ezekből az elemekből alakított ki egységes és egynemű mű-

vet: lírai eposzt. Ennek a műnek nem az epikus ábrázolás, hanem a lírai kifejezés a vezérlő elve, a történelmi tabló erősen személyes jellege is erre utalt. A Dózsa György-eposz belső rendjét a személyes mondanivaló: a történelmi számvetés és a bölcséleti vallomás benső igénye alakította ki.

Az eposz rendje nem hagyományos poétikai törvényekhez igazodott, hanem a lélek mélyén zajló mozgalmas folyamatokhoz. Az élő szervezet rendje volt ez, amelyet minduntalan alakváltásra készítetnek az organikus változások, a szív és a képzelet benső áramlásai. Gazdag és zsúfolt világ született, a sodró erejű ihlet nem szorult korlátok közé, a teremtő gesztust nem fékezte a szerkezet eleve készen álló terve vagy a műfaji hagyomány megkötő ereje. Juhász Ferenc látomásos képzeletében sorra öltött alakot a hazai táj és a hazai történelem, mindkettőnek bensőséges és átélt ismerete. A szerves rendben haladó költői ábrázolás időnként megállt, és „kinagyította”, részletekre bontotta az eposzi áramlásban sodródó képeket.

A részletezésnek jóformán mindig tragikus szerepe van. (Maga a költő szinte óvta magát a részletező figyelemtől: „Ő, képzelet ne bontsd szét porcikákra ezt a néma tájat, / mint nagyító üveg, ne lássam minden boldogtalan titkát”.) A képek halmozása és részletezése ellenére sem áttekinthetetlen és rendezetlen a létrehozott szöveg. Nem „labirintus”, ahogy korabeli bírálói állították, nem téved el benne az olvasó. Ellenkezőleg, az eposzi anyag részletező gazdagsága és a lírai reflexiók megejtő bősége megszerkesztett kompozíciót mutat. Talán nem könnyen, de ki lehet tapintani a költemény „csontrendszerét”, a hatalmas vers-katedrális szerkezeti rendjét, mérnöki struktúrájának elemeit.

A költői eposz „eseménytörténete” a parasztháború veresége után indul, 1514 késő őszen, az irgalmatlan megtorlás hónapjaiban, midőn a szétszórt keresztiesek éhségtől és hidegtől gyötörve próbálják menteni pusztá életüket az úri rend zsoldosaitól. Az időből kimerevített állóképet látunk, amely gazdag, ám sötét tónusú színekkel ábrázolja az ember nélküli lét önfeledt nyugalmat, és ezzel mintegy szembeállítva a keresztiesek pusztulását és szenvedéseit. Az állóképeknek nincs meghatározott topográfiája, valahol az országban, tulajdonképpen az egész országban található. A kép központi hőse a vándorkrónikás, ő egyszersmind az előadás narrátora. Ez az első szerkezeti egység az 1.-től a 109. versszakig tartó szövegegységet foglalja magába. A második szerkezeti egység a 110–241-es szakaszokból áll, középpontjában dalszerű betéttel a 147–178-as szakaszok között, amelyet egy öreg paraszt citerás ad elő a jobbágy nép szenvedéseiről. Ez az egység a temesvári ostrom harci jeleneteit mutatja be, színtere az ulicsi mező, Báthory vára alatt, ideje 1514 júliusa. Hőse maga a felkelő sereg. A harmadik szerkezeti egységet a 242–333-as szakaszok alkotják, a középpontban ismét dalbetét: a 261–284-es szakaszokból álló Mária-himnusz, amely a keresztiesek népi vallásosságtól fűtött harci elszántságát fejezi ki. Az események Dózsa György tudatának és emlékezetének tükrében jelennek meg; ilyen események a parasztháború kirobbanása, a küzdelem célja, kezdeti győzelmei. Valójában most kapunk látomásos történelmi áttekintést

a népfelkelés lefolyásáról és a vezér tetteiről. Az epikus anyag színtere ismét az ország, pontosabban az a terület, amelyen a hadjárat átvonult. Ideje 1514 áprilisától júliusáig tart. Központi hőse maga a vezér, Dózsa György, egyúttal az események narrátora. A következő, negyedik szerkezeti egységet a 334–503-as szakaszok foglalják magukba, közben a 394–413-as szakaszokban ismét dalszerű betéttel, amelyet a sánta hegedűs ad elő a parasztlak felszabadulási vágyáról, valóságos harci riadóval serkentve a szabadságharc végső erőfeszítéseire. Az epikus anyag a kereszties had utolsó pihenőjét és végső nagy csatáját: a temesvári vereséget mutatja be, majd a véres megtorlást, Dózsa kínhalálát a tüzes trónuson, az izzó vaskorona alatt, s ezt követően a felkelők szétszóródását és menekülését. Az események színhelye ismét Temesvár környéke, az ulicsi mező, ideje 1514. július második fele (a csatavesztés dátuma: július 20-a). A jelenetsor hőse ismét maga a kereszties sereg, amely bizakodó szívvvel és elszánt akarattal végső csatába indul és legyőzöttek. A második–negyedik szerkezeti egységekben mozgalmas jelenetek (csatajelenetek) egész sora váltotta fel az első rész állóképszerű tablóját. Az eposz dinamikája kétségtelenül a negyedik rész hatalmas csataképében és a vereség látomásos ábrázolásában érte el azt az erőt, amely tovább már aligha volt feszíthető. Végül az ötödik szerkezeti egység, amelyet az 508–538-as szakaszok alkotnak, mintegy visszatérve az első rész statikus tablójához, ismét a vereség következményét, a megtorlást, a csalódást és a bujdosás képét vetíti elénk. Színtere újra az ország egésze, ideje 1514 késő ősze, hőse és narrátora a vándorkrónikás.

A szerkezeti egységek egymásra épülő sora, bátran mondhatjuk, szerves és dinamikus rendszert alkot. Rendszert, amelynek a motívumok ellentétezése és megisméltése jelenti szervező erejét. E rendszert a következő „táblázatban” szemléltethetjük:

	Szakaszok	Esemény	Hely	Idő	Hős
1.	1–109	Vereség után	Ország	Késő ősz	Krónikás
2.	110–241	Ostrom	Temesvár	Július	Sereg
3.	242–333	Győzelme	Ország	Ápr.–Júl.	Dózsa
4.	334–507	Ütközet	Temesvár	Július	Sereg
5.	508–538	Vereség után	Ország	Késő ősz	Krónikás

Az eposzi szerkezetnek, talán e fenti „táblázat” is tanúsítja, határozott íve-lése van. Az elbeszélés ideje visszafelé, majd ismét előre halad, és ez a mozgás a múlt kútjából a parasztháború győzelmeit és reményeit hozza fel. A vereség parttalan fájdalma után a temesvári ostrom küzdelmes képe, majd a népfelke-

lés diadalmas kezdeteinek emléke következik. A forradalom sorsát érintő remények a Temesvár alatt pihenő sereg bensőséges ábrázolásában csapnak a legmagasabbra a 373–392-es szakaszokban. Ezt a szinte idilli képet ismét meredek zuhanás követi, a csatavesztés és a vérengzés jelenetsora. Végül az eposz költői íve visszatér abba a mélységbe, ahonnan indult, a bujdosók reménytelen sorsához, a végpusztulás szorongató látomásaihoz. Az epikus ívelés mentén eget és poklot jár be a képzelet, a megváltatlan emberi létezés mélyvilágából lendül a történelmi küldetés magasló ormaira, s onnan újra zuhanni kényszerül, olyan szakadékba, amelyben aligha terem remény.

Talán az előbbi okfejtés nyomán is megállapíthatjuk, hogy a személyesen vállalt és átélt történelmi tragédia íve szabta meg az eposz szerkezetét. E tragikusan zuhanó ívelés mellett azonban van *A tékozló országnak* egy másik: érzelmi íve is, amely minden történelmi tragédia és halálról szőtt látomás ellenére folyvást emelkedik. Ezt az emelkedő ívet a dalszerű betétek és a költemény életbölcselete szabja meg. A három dalbetét: az öreg citerás panaszos siratója, a népi vallásosságot (a paraszti ideológiát) formába öntő Mária-himnusz és a sánta hegedűs harci riadója a keresztes sereg növekvő elszántságát és küzdőkedvét fejezi ki. Kezdetben a felszabadulás elemi erejű vágyát szólatatja meg, végül a győzelem ígéretét. E három dalbetét ívén a népfelkelés tömegeket formáló büszke ereje és jövőt ostromló reménye kap lírai megfogalmazást.

A költő reménysége ölt alakot az eposz életfilozófiájában is: az emberi élet értékét és az alkotómunka értelmét mind biztosabban védelmezi és hirdeti ez a filozófia. *A tékozló ország* első hangütése még mindenestül a reménytelenség sötétlő dallamát csendíti fel: „Árva nép, puszta ország, téged ki fog majd méltón elsiratni? (. . .) Magányos ordasok vagyunk, ködös őszi erdők gőgös vándorai, / ki-kicsapunk még a síkra sikoltva, kócosan, szakállosan, / az üres falvakban hemzseg a róka, a mezőn bíbic fut magányosan; / halálra ítélt meteorok, még magunknak sem merjük bevallani.” Ahogy az eposz előrehalad, mégis mind gyakrabban olvassuk az ember történelmi küldetése mellett érvelő életfilozófiai vallomásokot a pusztulás látomásos képeinek ellenpontozása gyanánt. Végül a reménytelen lélek, mintegy belső kényszerre, váratlanul ismét összeszedi magát, és a szabadság himnuszával zárja vívódásait: „Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét! / Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne túrd a szenvedést. / Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést, / mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!” *A tékozló ország* személyes küzdelmeinek és vallozásainak sorát ez a merész szabadsághimnusz zárja le.